

Grek Düşünce Dünyasında Felsefe Din ve Mitoloji İlişkisi

Özet

Felsefe, insanın, evren ve kendisiyle ilgili merak ettiği her şeyi sorularla anlama, anlamlandırma ve yorumlama çabasıdır. Felsefenin bu sözünü ettiğimiz şekilde çalışmasının ilk örneğini Grek felsefesinde buluruz. Oysa Mitoloji ve din, Grek düşünce dünyasında insanın, evrene ilişkin sorularının felsefeden önceki en eski dayanağıdır. Bu nedenle de din ve mitoloji, Grek felsefesinin arka planını oluşturur. Bu alanlar arasındaki ilişki de birbirleriyle çatışmayan, birbirlerini ortadan kaldırmayan, hatta birbirlerini besleyen özelliktedir. Bu nedenle Grek düşünce dünyasında hiçbir zaman din ve felsefe birbirleriyle keskin bir şekilde savaştıklarıdır. Filozofların dinle ilişkisi, dini ortadan kaldırıp, dinin yerine felsefeyi geçirmek olmamıştır.

Bu durumun sonucunda da Grek düşünce dünyasında evrenin, dinsel mitolojik açıklamasıyla felsefi açıklaması, birbirinden kopmayan, sürekli bir ilişki içerisinde olmuştur. Bu ilişkiler bu makalede, iki konu temelinde ele alınacaktır. Birincisi, felsefenin evren üzerine çalışmasına kaynak olan teogonik açıklamalardan, kozmogonik açıklamalara geçiş, ikincisi ise Greklerin çok tanrı inancına karşı ve yeni bir ruh inancına sahip olan orfizmin, Pitagoras sonrasındaki felsefeyi nasıl etkilediğidir. Birincisi, Grek dünyasında felsefe gibi yeni bir düşünme tarzının doğuşunda etkili olurken, ikincisi de mistik ve metafizik öğelerin egemen olduğu bir felsefeyi şekillendirir.

Anahtar Terimler

Felsefe, Mitoloji, Din, Grek düşüncesi, Arkhe, Teogoni, Orfizim,

The Relationship Between Religion Mythology and Philosophy in Greek Thought

Abstract

Philosophy is an attempt to understand, to explain and to interpret everything that human beings wonder about themselves and the universe. We find the first application of philosophy in this way in Greek philosophy. But, mythology and religion are the earliest foundations of the questions about the universe asked by humans For this reason, religion and mythology form the background of Greek

* Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Elemanı

philosophy. The relationship between these areas shows a characteristic that they neither interfere with each other nor eliminate each other, rather they even nourish each other. For this reason, in Greek thought religion and philosophy has never really fought with each other. The relationship of philosophers with the religion is not to get rid of it and to replace it with philosophy.

As a result of this situation, in Greek thought, the mythological and religious explanation of the universe and the philosophical explanation of it has always been a continuous and inextricable relationship. These relations are treated in this paper on the bases of two points. The first one is the transition from theogonic explanations to cosmological explanations in providing a basis for philosophy to explain universe and the second one is the Orphism's embodiment of philosophy after Pythagoras against polytheism of Greek thought with a new conception of soul. While the first one prevails upon the birth of a new style of thinking such as philosophy, the second one embodies a philosophy in which metaphysical and mystical elements are dominant.

Key Terms

Philosophy, Mythology, Religion, Greek thought, Arkhe, Theogony, Orphism.

Felsefe, insanın, evren ve kendisiyle ilgili merak ettiği her şeyi sorularla anlama, anlamlandırma ve yorumlama çabasıdır. Felsefenin yöneldiği sorular arasında, insanın daha önce farklı çalışma alanlarıyla çözmeye çalıştığı sorular da vardır. Bu alanların içinde bilinen en eskileri, mitoloji ve dindir. Felsefe, kendinden önce mitoloji ve dinin kendi yöntemleriyle yanıtlamaya çalıştıkları soruları sorunsallaştırır ve bunlara, akıl temelinde gerekçeler ve açıklamalar sunar. Felsefenin bu sözünü ettiğimiz şekilde çalışmasının ilk örneğini Grek felsefesinde buluruz. İ.Ö. 6. yüzyılda Tales'in, evrenin ortaya çıkış nedenini öğrenmek kaygısıyla sorduğu, evrenin ilk ilkesi (*arkhe*) nedir? Sorusuyla birlikte felsefe, evren üzerine yeni bir düşünme tarzı ve yöntemi olarak ortaya çıkar. Greklerde felsefi düşüncenin sözünü ettiğimiz soruyla belirmesi birdenbire olmamıştır. Grek düşünce dünyasında felsefi düşüncenin bu soru temelinde ortaya çıkmasının arka planında etkin olan öğelerden birisi de kendi mitoloji ve dinleridir. Din ve mitoloji, felsefenin arka planında, felsefeyi başlatan kaynak olarak yer alır. Bu yer alma şekliyle Grek düşünce dünyasında felsefenin, mitoloji ve dinle bağlantısı başlar. Bu bağlantı nedeniyle Grek düşünce dünyasının gelişimi açısından bakıldığında sorun, yeni düşünme tarzı olan felsefenin, dini ve mitolojik açıklamaların yerini alıp almadığıdır. Grek felsefesinin gelişimine bakıldığı zaman felsefenin, dini ve mitolojik açıklamaları sonlandırmak yerine bu alanlarla kopmayan, sürekli bir ilişki içerisinde olduğu görülür. Bu yazıda mitoloji, din ve felsefe ilişkisinin konu edilmesi ile amaçlanan bu alanlar arasındaki sürekli ilişkinin Grek felsefesinin hangi dönemlerinde, nasıl kurulduğu ve nasıl sürdüğünü ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda da ilk önce, Milet felsefesi olarak adlandırılan dönemde, felsefenin evren üzerine çalışmalarına kaynaklık eden mitolojik ve dini öğelerin neler olduğu araştırılacaktır. Bu dönem felsefesini etkileyen din, çok tanrılı ve insanbiçimci bir yapı taşıyan Olympos tanrılarının dinidir. Bu din temelinde evrenle ilgili açıklamalar yapan Heseiodos gibi teologların çalışmalarından, ilk filozofların kendi felsefelerini oluştururken hangi noktalardan etkilendikleri incelenecektir. İkinci olarak, Milet sonrası felsefeyi etkileyen

dini ve mitolojik öğelerin neler olduğu araştırılacaktır. Milet sonrası felsefeyi etkileyen din, Olympos tanrılarının özelliklerine karşı olan ve yeni bir ruh inancına sahip olan Orfizmdir. Milet sonrası dönemde hangi filozofların, bu din ve mitolojisinden neden ve hangi noktalardan etkilendikleri açıklanmaya çalışılacaktır. Son olarak da Grek mitoloji ve dininin, Grek felsefesini hem başlatan hem de gelişimini etkileyip yönlendiren kaynaklardan birisi olarak felsefe üzerinde doğurduğu etki ve sonuçları değerlendirilecektir.

Mitoloji sadece Greklerin değil, bütün eski kültürlerin düşünce üretimleri için kaynaktır (Necatigil 1988:7). Mitolojinin bütün eski kültürlerin düşünsel üretimlerinin kaynağı olması, onun ortaya çıkış nedeninden kaynaklanır: “Mitoloji, ilkel insan topluluklarının evreni, dünyayı ve tabiat olaylarını kişileştirerek yorumlamak, henüz sırrını çözemedikleri hayatın ve evrenin çeşitli görüntülerini bir anlam kolaylığına bağlamak ihtiyacından doğmuş öykülerdir.” (a.e.,27). Mitoloji bu nedenden dolayı insanın, evren ve kendisine dair cevaplayamadığı soruları dinle birlikte yanıtlayan bir alandır. Mitoloji sözünü ettiğimiz bu ilk halinde, animist öğelerin bir anlatımı olarak yorumlanabilir. Animist öğelerin egemen olduğu mitoloji, doğa ve insan yaşamındaki her şeyi, kutsal güçlerden dolayı canlı olarak açıklar ve bütün eski toplumların evren üzerine ilk düşünceleri bu anlatımlardır (Arslan 1995:30). Ancak bütün eski toplumların mitolojilerine yeni dini öğelerin girmesiyle beraber bu mitolojiler karmaşıklaşmaya başlar. Grek mitolojisinin karmaşıklaşması, Homeros destanları ile başlar. Homeros,¹ Grek kültürünün en eski ve en bilinen ozanıdır. Grek mitolojisinde Homeros’un *İlyada* ve *Odysseia* destanlarında, ilkel animist içeriğin yerini, insan biçimci çok tanrılı bir dinsel içeriğe bıraktığı görülür (Homeros 1999:220). Kaynak olarak Homeros’un destanlarında bulduğumuz bu içerik değişikliği mitolojideki dini öğelerin değişimidir. Bu içerik değişikliği, doğa olaylarını tanrıları özdeşleştirerek her doğa olayını farklı bir tanrıyla açıklama tarzıdır (Homeros 1999:105).

Grek düşünce dünyasında dinsel açıklama tarzıyla iç içe geçmiş mitolojik yapı, evrenin kaynağını açıklama konusunda, tanrısal açıklamalardan bağımsız açıklama kaygısı duyulana kadar, düşünsel ihtiyacı karşılar. Bu kaygının duyulması da dinsel mitolojik yapının düşünsel süreçte işlevini tamamladığını ve evrenle ilgili yeni bir açıklama tarzının ortaya çıktığını gösterir. Bu yeni düşünme tarzı, evreni akıl temelinde yeniden yorumlama ve açıklama tarzı olan felsefedir. Felsefe, insanın, evreni, dini mitolojik düşünceden bağımsız ve farklı bir şekilde yorumlama isteğinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu çıkış, Grek düşünce dünyasında felsefenin yerleşik dinsel mitolojik yapıyla çatışmadan, evren üzerine yeni bir düşünme ve ifade tarzı olarak doğuşudur. Felsefenin doğuşu, Grek düşünce dünyasının, dinsel mitolojik yapıdan felsefeye geçiş sürecidir. Bu geçiş süreci, düşüncenin ilerlemesi ve Grek düşünce dünyasında dinsel mitolojik açıklama tarzının ötesine geçme ihtiyacı duymasının bir sonucudur. Ancak düşüncenin bu ilerlemesi, dinsel mitolojik yapıdan kopuş değil bu yapıyla bağlantılı bir ilerleyiştir. Düşüncenin dinden kopmadan felsefeye ilerlemesinin nedeni Grek dinindeki insan merkezli yapıdır. Bu yapı, Grek dininin insan biçimci özelliğinden kaynaklanır. Grek tanrıları, insan gibi giyinen, insana ait duygular taşıyan

¹ Homeros, İ.Ö.9.yy da yaşadığı kabul edilen, fakat kimliği kesinlikle bilinmeyen Yunan şairidir. Derlediği ve yazdığı iki büyük destan, *İlyada* ve *Odysseia*'dır. Bu eserler, Yunan mitolojisi için hem ilk hem de en büyük yazılı kaynaktır. (Necatigil 1988:13).

ve yaşayan varlıklardır (Homeros 1999:545-610). Doğaya hakim olan güçlerin insan biçiminde olmasının altında yatan esas düşünce, tanrıların sahip oldukları güç ve yeteneklerin insana olan benzerliği ve yakınlığıdır. “İnsanın yetenekleri Yunanlıları öylesine etkilemişti ki doğaya egemen olan güçlerin de olsa olsa insana benzeyebileceğine inanıyorlardı. Denebilir ki daha gelişmiş, gücü her yöne yayılmış, tükenmezliğe erişmiş, her olanağa kavuşmuş, bütün yüceliklere ulaşmış bir insan örneği idi bu tanrılar.” (Granger 1973:18).

Grek dininin insan merkezli yapısının bir boyutu insanlar ve tanrılar arasındaki benzerlik ve yakınlık iken diğer boyutu ise insanlarla tanrıların toplumsal yaşamdaki etkileşimleridir. Tanrılar, insanlarla birlikte yeryüzünde değil Olympos dağında otururlar ama insanların yaşamlarıyla iç içedirler (Homeros 1999:360). Tanrılar, politik ve ahlaki olarak toplumsal yaşamın sadece düzenleyicileri değil, aynı zamanda bu toplumsal yaşamın içinde insanların eylemlerinin hatta kaderlerinin düzenleyicisidirler (a.e. 200-215). Bu anlamda insanlar ve tanrılar ölümsüzlük ve ikamet edilen yer haricinde, biçimsel özellikler ve pratik yaşam ve eylemler konusunda aynı dünya olan Grek dünyasının üyeleridirler. Tanrılar, güç, yetenek ve ölümsüzlük gibi özelliklerini kullanarak, insanların yaşadıkları olayların içinde, onlara müdahale ederek, olayları onlarla birlikte yaşarlar (Granger 1973:15). Grek din görüşüne göre de birbirlerine yabancı olmayan aynı yapıdaki varlıkların, aynı toplumsal yaşamı paylaşmaları doğal bir durumdur. Ayrıca bu paylaşım, dinsel yaşamı toplumsal yaşamın bir parçası yapar. Bu durum ise dinin toplum tarafından daha kolay içselleştirilmesine ve toplumsal yapıyla dinsel yapının çatışmamasına neden olur. Toplumsal yapıyla dinsel yapı arasında çatışma olmaması, düşünsel süreçte dinin yanı sıra farklı alanların da doğuşunu kolaylaştırır. Bu koşullardan dolayı Grek düşüncesinde felsefenin doğuşu, düşünsel süreci, din ve mitolojiden koparmaz aksine bu alanların her zaman birbirleriyle bağlantılı olmasına neden olur (Cornford 1957:v)

Bu durumun sonucu olarak felsefe, doğa üzerine yeni bir düşünme biçimi olarak ortaya çıkar ve bu yeni biçim çıkış noktası itibariyle yerleşik dinsel mitolojik yapıyla çatışma içerisinde değildir. Bu alanlar arasında çatışma olmaması bu alanların aynı konu üzerinde çalışmalarıyla sonuçlanır. Bu konu da evrendir. Grek düşünce dünyasında felsefenin ortaya çıkmasıyla beraber evrenle ilgili sorunlar (İ.Ö. 6. yüzyıl) felsefenin araştırma konusu olur. Ancak felsefeden önce evren üzerine din ve mitoloji birlikte çalışırlar. Grek din ve mitolojisinin evren üzerine çalışmaları, *theologia*² olarak adlandırılan çalışmalardır. Bu çalışmalar, evrenin oluşumunu tanrıların oluşumuyla açıkladığı için dinseldir. Tanrıların doğumu, evrenin doğumunun nedenidir. Dolayısıyla *theologia*, bir tür evrendoğum, evrenin doğuş ve ortaya çıkışını tanrıların doğuşuyla birlikte açıklamaktır. Bu açıklama tarzını kullanan şairlere *theologi*³ adı verilir. Bu teologların bilinenlerinden en eskisi olan Hesiodos'tur. Hesiodos'un eserlerinden birisinin adı da *theogonia*'dir. Hesiodos bu eserinde, tanrıların doğdukları kaynağı açıklayarak, onların soyunu yazar (Hesiodos 1977:116). Hesiodos bu açıklamayı yaparken, tanrıların doğumundan başlayarak evrenin doğumunu açıklar (a.e.). Bu

² Eski Grekçe'de theos tanrı demektir. (Peters, 1967:194). Theologia, tanrılar hakkında açıklamalar yani mitlerdir. (a.193).

³ Bu terimi, Aristoteles'in, özellikle doğa filozoflarının (physiciens) felsefi spekülasyonlarına karşıt olarak kullandığı söylenir. (a.e.) Ayrıca (Aristoteles 1985:983b30 l.dipnot).

nedenle onun eseri, bir evren doğumdur. Bu evren doğumda, evrenin oluş kaynağı, tanrılar olarak kabul edilir.

Ancak Hesiodos, evren doğumu açıklama kaygısında filozoflardan ayrılır. Bu, Hesiodos'un eserini yazma amacıyla ilgilidir. Hesiodos, yaşadığı dönemin ilk teologlarından olduğu için, evrenin doğum nedeninin kutsal, ilahi güçlerin dışında bir şey olacağını düşünemez. Hesiodos bu konumundan dolayı da evrenle ilgili açıklamalarını dini öğeler temelinde yapar. Bu açıklama tarzı, onu farklı bir yol izleyen ilk dönem felsefecilerinden ayırır. Hesiodos, açıklamalarını mitolojik bir biçimde oluştururken filozoflar, soyutlamalar ve akıl yürütmeler üzerine dayandırmaya çalışırlar (Cornford 1957:v). Açıklama yapma tarzının farklılığına rağmen evrenin kaynağını açıklama konusundaki ortaklık, mitolojiyle felsefenin bağlantısına neden olur. Böylece Grek düşünce dünyasında teolojilerde işlenen konu, yeniden felsefi düşünüşün konusu olur. Bunun sonucunda da evrenin kaynağı konusunda Grek düşüncesinde tanrısal öğelerin kullanıldığı açıklamalardan, evrenin felsefi açıklamalarına geçilir. Felsefenin mitolojiye sözünü ettiğimiz şekilde kaynak olarak başvurması da *theologicaları*, felsefenin başlangıç ve hareket noktası yapar çünkü ilk filozofların felsefe çalışmaları da insan ya da toplum değil evren üzerinedir (Cornford 1957:7).

İlk filozofların evren üzerine çalışmaları, doğanın (*physis*) başlangıç ilkesinin (*arkhe*) ne olduğunu araştırma ile başlar (Peters 1967:23). Felsefenin, evrenin oluşumunu, evrende var olan tek bir öğeyle açıklama isteğinin sonucu olarak Milet felsefesinin evrenle ilgili çalışmaları *arkhe* kavramı üzerinde toplanır. *Arkhe* kavramı, doğanın başlangıç ilkesi ya da prensibidir (a.e.). *Arkhe* kavramı burada ilk filozofların evrenin doğumunu, tek bir neden ya da kaynakla açıklama isteklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu kavramın arka planında Hesiodos'un, khaos kavramı vardır. Hesiodos, mitolojisinde, tanrılar ve evren oluşmadan önce Khaos'un olduğunu söyler (Hesiodos 1977:108). Khaos, boşluktur (a.e.). Ona göre tanrılar bu boşluktan kendi kendilerine çıkarlar (a.e.). Burada Hesiodos'un yaptığı şey, kendinden sonraki felsefe için önemlidir. Tanrılar var olmadan önce boşluğun, var olmamanın olduğunu söyler. Tanrıların sırasıyla ortaya çıkmasıyla beraber bu boşluktan varlığa geçilir (a.e.). Tanrılar olmasa hep khaos yani boşluk olacaktı. İkincisi de bu kavramı kullanmakla Hesiodos, evrenin başlangıcı düşüncesine işaret eder. Khaos olmasa çıkışları kendi kendilerine de olsa tanrıların çıkacağı bir ilk kaynak olmayacak dolayısıyla da evren oluşmayacaktır. Hesiodos, tanrılardan da önce evrenin kaynak olarak bir başlangıcı olduğunu söylemekle, ilk filozofların çalışmalarını evrenin nedensel başlangıcını işaret etme anlamında etkileyerek, bu filozofları ilk prensip (*arkhe*) kavramına yönlendirir (Eliade 1993:106).

Arkhe kavramının evrenin başlangıcı olan ilk prensip, ilk ilke olarak kullanılmasını Anaximandros'ta buluruz (Peters 1967:23). Ancak ilk filozof Thales, bu kavramı kullanmasa da evrenin ilk nedeni bilmek ister (a.e.). Thales'in evrenin ilk nedenini öğrenme isteği, kendinden önce evrenin kökeniyle ilgili açıklama vermeye çalışan ozanların yapmadığı bir şey değildir. Ancak Thales'in farkı, evrenin kökeni konusunda mitolojik söylemin dışına çıkarak açıklama yapma amacıdır. Thales, evrenle ilgili açıklamaları masaldan, allegoriden oluşmuş söylemden ayırıp bilgi temelinde oturtmak ister (Nietzsche 1985:35). Thales'in amacı, bu saptamayı tanrılara başvurmadan, evrenin içinde kalarak doğayı gözlemleyerek yapmaktır. Thales'in bu

amacını tam olarak gerçekleştiremediğini Thales üzerine anlatılanlardan öğreniriz. Thales bir taraftan Nil'in Mısırlılar için önemini gözlemleyerek suyun hayat veren kaynak olduğu sonucuna ulaşır. Bir taraftan da su, doğanın kaynağıdır derken, mitolojideki Tanrı Okeanos'tan etkilenir (Kranz 1984:29) Ayrıca Thales, suyun canlı olduğunu söyler. Su, evrenin ilk nedeni ve ruhudur (Cornford 1957:4). Thales için arkhe olan su, bu özelliğiyle doğanın kaynağıdır çünkü arkhe burada, tıpkı Hesiodos'un tanrıların khaostan kendiliğinden çıktığını söylemesi gibi, evrendeki oluşu kendiliğinden gerçekleştirir. Bu dönem felsefesinde ilk prensibin kendiliğinden canlı bir özellik taşıdığı düşünüldüğünden, oluş kavramı bu dönem evren açıklamalarının sorunu değildir (a.e.). Thales'e göre, suyun canlı olması, tanrılarla dolu olması demektir (Kranz 1984:28). Bu nedenle, bu dönemdeki evren açıklamalarının kaynağının yer yer hala mitoloji olduğu söylenebilir.

Thales örneğinde olduğu gibi, Miletli filozofların, mitolojiden felsefeye geçişte hem evrenin başlangıç kaynağı hem de bu kaynağın kendiliğinden canlı olduğu konusunda teogonilerden etkilenerek bazı mitolojik öğeleri koruduklarını görürüz. Yine de ilk filozofların evrenle ilgili açıklamalarında din ve mitolojiden kopma konusunda kat ettikleri mesafe kayda değerdir. Arkhe kavramının kullanılması, evren açıklamasında teolojik açıklamadan kopmanın önemli bir örneğidir. Bu kavramın kullanılması, düşünsel yapının somuttan soyuta geçtiğini gösterir. Gerçek anlamda mitolojiden felsefeye geçişin kendini ilk olarak ortaya koyduğu yer de bu somuttan soyuta geçiştir (Thomson 1988:194). Anaximandros'un arkheyi, apeiron olarak tanımlaması da bu soyutluğu iyice belirginleştirir. Apeiron kavramı, arkhe kavramını içerik olarak da soyutlaştırır (Kranz 1984:31). Bu soyutluk, arkhe kavramını içerik olarak değiştirmekle beraber işlevinin değişmesine de neden olur. Anaximandros, arkheyi kullanırken amacı, evrenin ilk ilkesinden, evrenin ortaya çıkış koşullarını da açıklamaktır (Cornford 1957:145). Anaximandros'un bunu yapmak istemesinin nedeni, tek olan ilkeden çok olan evrenin çıkışı sırasında bu ilkenin, hareket etmeden, değişmeden kalması gerektiğini düşünmesidir. Cornford'a göre, Anaximandros'un bu yaklaşımı kalıcı, birincil töz açıklamasına gidiştir (a.e.). Anaximandros'un bu düşünsel atılımı, kendinden sonraki Grek felsefesini metafiziğe yönlendirmiştir. Anaximandros, arkhe kavramının evreni oluşturması ve varlığını sürdürmesi için değişmez ve kalıcı bir yapıda olması gerektiğini düşündüğünden apeiron kavramını kullanır. Apeiron, Anaximandros'a göre, belirli bir özelliği olmayandır. Belirgin bir özelliği olduğunda, bu özellik tarafından sınırlanacak ve yok olacaktır. Anaximandros, apeironun böyle bir yok oluşunu engellemek için sınırsız olması gerektiğini düşünür. Aksi durumda apeiron, doğadaki çokluğun kaynağı olma özelliğini kaybedecek ve evrenin sürekliliğini sağlayamayacaktır. Arkhe kavramı bu şekilde Grek felsefesinin ilk döneminde, değişenin arkasında hep kalan şey, dünyanın varlığı olma özelliğiyle sonraki dönemdeki Grek felsefesinin metafiziğe yönelimi üzerinde etkili olur (Kranz 1984:30-31).

Grek felsefesini metafiziğe yönlendiren diğer bir etki de Parmenides'ten gelir. Parmenides'le birlikte felsefe açık bir şekilde metafizik varlık kavramıyla uğraşmaya başlar (Thomson 1988:348). Bu dönem felsefesinin metafizik varlık kavramıyla uğraşması, felsefi düşünmenin evrenin ilk prensibini araştırmak yerine bir kavram üzerinde yoğunlaşmasına neden olur. Böylece, Parmenides felsefenin araştırma konusunu, arkhe kavramından varlık kavramına çevirmiştir (Rieser 1960:305). Parmenides'in varlık kavramı, kendinden önceki filozofların yaptığı gibi doğayla

bağlantılı ya da doğanın kaynağını açıklayan bir kavram değil, gerçeğin kendisidir (Kranz 1984:85-B7.8). Evrenle ilgili söylenecek tek şey, varolanın hareketsiz ve bölünmeyen varlık olduğudur (Finkelberg 1989:267). Böylece Parmenides, kendinden önceki filozofların evren doğum açıklamalarının yerine kendisiyle özdeş, düşünülebilir varlık kavramını koyar (a.e.). Buradan da anlaşıldığı gibi, bu varlık ancak akıl ile bilinebilir. Bu akıl, Parmenides'i mantıkçı bir filozof yapar çünkü varlık kavramı doğayla bağlantı kurularak açıklanan bir kavram olmadığı için ancak mantıksal akıl yürütmelerle bilinecek bir kavramdır. Bu durumda felsefe Parmenides'le birlikte tamamen mantıksal tekçiliğe yönelir (Finkelberg 1989:268). Parmenides felsefesinde bu tekçiliğin anlamı, varlığın, çokluk ve hareketten koparılmış bir kavram olmasıdır. Buradaki tekçilik, Milet filozoflarının tek arkhesinden farklıdır. Arkhenin tekliği, evrenin tek kaynağı olduğunu gösterir. Parmenides'in varlığı ise evrende üzerine düşünüp konuşabilecek tek bir varlık olduğunu ifade eder (Kranz 1984:83-B6).

Milet sonrası felsefe, Ksenophanes ve Parmenides felsefelerinin etkileriyle içeriği Milet filozoflarından farklı doldurulan tekçi yapıya yönelir. Felsefe, tekçiliğe yönelirken de mistik ve metafizik bir karaktere bürünür (Rieser 1960:305). Parmenides'in tek, hareketsiz ve değişmeyen varlık kavramı felsefeyi metafizik varlık çalışmasına yönlendirirken, Ksenophanes, tek tanrı kavramına yönlendirir (Kranz 1984:53-B23-26). Böylece iki filozof tekçiliği kullanma amacı konusunda birbirlerinden ayrılırlar. Ksenophanes tekçi düşünceyi dinsel inançtaki çokluğa karşı çıkmak amacıyla ileri sürerken Parmenides varlığın tek ve kendisiyle özdeş olduğunu savunmak için ileri sürer. Ayrıca Parmenides'in tekçiliğinde metafizik yönelim ağır basarken Ksenophanes tekçiliğinde mistisizm ağır basar. Ksenophanes'in tek tanrı kavramına yöneliminde Orfizim etkisi olduğu söylenir. Bu etkinin nedeni olarak Orfizmin tek tanrı kavramına yönelmeye başlaması gösterilir (Finkelberg 1989:259). Orfizimde her şeyin nedeninin Zeus olduğu, ayrıca Zeus'un ilk tanrı olduğu ve baş, orta olduğu düşünceleri, tek tanrı kabulünün yönelimleri olarak görülür (a.e.). Böylece Elea filozoflarının dönemi, Grek düşünce dünyasında sadece felsefede değil dinde de değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemi etkileyen din de yukarıda söylediğimiz gibi Orfizmdir. Orfizim, İ.Ö. 6.yüzyıl boyunca ortaya çıkan yeni bir Dionysos tapımıdır (Thomson 1990:181). Orfizim, Heseiodos'un theogonia'sından etkilenmiştir. Theogonia'da bulunan evrenin başlangıcı düşüncesi Orfizimde de vardır. Orfizimde evrenin başlangıcı zamandır (a.e.185). Zaman kavramı ve insanlığın soyunun öldürülen Dionysos'un külleri ve kanlarından oluşması gibi unsurlar, Orfik mitolojideki yeni unsurlardır (a.e). Orfik mitoloji sadece bu yeni unsurlar nedeniyle değil tanrıların insan biçimci olmamasıyla da Homeros destanlarındaki dinsel yapıdan ayrılır. Orfizmi eski dinden ayıran diğer bir özellik de mistik yapısıdır. Bu yapı, Orfizmi, tapınma ve ibadet kuralları olan bir tarikat dini haline getirir. Orfizmin bu mistik ve gizemli bir tarikat dini haline gelmesinin nedeni, ruh anlayışıdır (Burnet 1968:29). Orfik ruh anlayışında ruh, tanrısal bir doğaya sahiptir. Bu özellikteki ruh, günün birinde bu doğasından uzaklaşarak bedenine düşer. Bu nedenle de beden, onun hapishanesidir. Ruhun bu hapishanedan gerçek kurtuluşu ölümle mümkündür. Ancak ruhun kurtuluşu konusunda bu dinin mistik ve gizemli tapınma şekilleri de vardır. Bunlardan birisi de çileciliktir. Bu çileciliğin amacı, ruhu yaşarken bedeninin tutsaklığından kurtarmaktır. Orfizmin, bedeninin ruhun hapishanesi olduğu inancı, Platon felsefesinde ruh beden karşıtlığı olarak formüle edilir. Orfizimde ruhun bedensiz özgür olabileceği inancı, Grek dünyasına yeni bir ruh

anlayışını yerleştirir. Ruh, bedenden ayrıldığı zaman temiz, saf ve kutsal olacaktır. Thomson'a göre, bu ruh anlayışı ne Homeros döneminde ne de Milet felsefesinde yoktur (1990:188).

Orfizmin Grek dünyasına etkileri yeni bir ruh anlayışı, mistik tapınma şekilleri ve tanrıların özellikleri konusundadır. Ayrıca bu konular, Orfizmin Grek inancına getirdiği yeniliklerdir. Orfizmin eski dindeki tanrıların insan biçimciliğini reddetmesi ve tek tanrı Zeus kavramının belirmesi, Ksenophanes felsefesini etkilerken, mistik tapınma şekilleri ve ruh inancı da Phytagoras felsefesi üzerinde etkilidir. Orfizmin etkisiyle Ksenophanes Grek mitolojisindeki insan biçimci çok tanrılı öğeleri tamamen reddetmeye yönelir (Kranz 1984:53-B15). Ksenophanes'in karşı çıktığı, din değil, dinin Homeros ve Heseiodos destanlarındaki anlatım şeklidir (a.e. B11-B14). Ksenophanes'e göre mitoloji kurmacadır (Eliade 1993:9). Ona göre Olympos tanrıları insanların yarattıkları tanrılardır. Bu Tanrıları insanlar yarattıkları için, tanrılara kendi özelliklerini vermişlerdir. Ancak tanrıların insani özelliklerini yaşama tarzları, toplum yaşamında ahlaki değerlerin çökmesine neden olur. Bu nedenden dolayı Ksenophanes Homeros destanlarındaki din ve mitolojiye karşı çıkar. Onun bu karşı çıkışı ahlaki ve toplumsal kaygılar nedeniyledir. Bu da Ksenophanes'le birlikte felsefenin eski dinle arasına mesafe koymasına neden olur (Lloyd 2001:463). Böyle bir mesafeye felsefenin doğuşundan itibaren ilk kez rastlanır. Felsefenin doğduğu dönemde de eski dini mitolojik yapıyı reddetmeye yönelik eğilimlere rastlanmaz. İlk filozof Thales'in eski dine bu tarz karşı çıkışı gözlemlenmez. Thales, evren üzerine düşünmek ve düşüncelerini de mitolojiden farklı yeni bir anlatım tarzıyla ortaya koymak amacındadır. Bu amaç Thales'in, din ve mitolojiyle hesaplaşmak yerine yer yer bu alanlardan etkilenmesine neden olur. Ksenophanes'in amacı insan biçimci çok tanrılı dinle iç içe geçmiş mitolojinin tamamen akıl dışı kurgular olduğunu göstermektir. Ksenophanes'in amaçladığı şey, eleştirdiği Grek mitolojisini akıl evresine giren felsefenin dışında bırakmaktır (a.e.). Mitolojik çağ ona göre insan düşünmesinin akıl çağı değil, çocukluk çağıdır (a.e.). Grek felsefesi Ksenophanes'le birlikte ilk kez yeni dinin etkisiyle kendi düşünme geleneğinin bir parçası olan eski din ve mitolojisiyle hesaplaşmaya girer.

Ksenophanes eski dindeki çok ve insan biçimindeki tanrılar yerine, tek ve soyut tanrının varlığını savunur (Lloyd 2001: 462-463). Ksenophanes'in tek ve soyut tanrı kavramı, kendinden sonraki felsefeye tek ve hareketsiz varlık kabulünün girmesinde etkili olur (Kranz 1984:51). Bu nedenle, Ksenophanes'in bu kavramı, kendinden sonraki felsefenin Parmenides'in düşünceleriyle birlikte metafiziğe yönelmesindeki etkenlerden birisi olur. Ksenophanes'in bu etkisi tanrı kavramı temelinde olduğu için, Grek felsefesinin Olympos tanrıları ve mitolojisinden sonra ikinci kez Orfizm aracılığıyla dinden etkilenmesine neden olur. Bu etki, ilk dönemde teolojilerde görülen evrenin başlangıcı düşüncesinden arke kavramına geçişte gözlemlenir. İkinci dönemde de felsefenin, çokluktan ve insan biçimindeki özelliklerden uzaklaşarak tekleşen ve soyutlaşan tanrı kavramının da etkisiyle metafizik varlık kavramına geçişi gözlemlenir. İlk dönem felsefesinin çalışma alanını belirleyen din ve mitoloji içerik değişikliğiyle Milet sonrası felsefeyi mistik ve metafizik bir içeriğe yönlendirir. Ancak bu yönlendirme Grek felsefesinde sözünü ettiğimiz filozofların felsefelerini dinsel teorik ve pratiğin iç içe geçtiği felsefeler haline getirmez. Bu durum mitoloji ve dinin içerik değişikliğine uğrayarak felsefe üzerindeki etkinliğini her dönemde sürdürdüğünü gösterir. Bu etki, şu önemli sonucu ortaya çıkarır. Mitoloji ve dinin felsefe üzerindeki

etkisi, ilk dönemde teogoniden kozmogoniye geçişte laik ve akılcı bir felsefeyi şekillendirirken, sonraki dönemde Orfizm ile mistik ve metafizik öğelerin egemen olduğu farklı bir akılcı felsefeyi şekillendirir (Thomson 1988:306)

Bu makalede felsefenin din ve mitolojinin oluşturduğu düşünsel yapıyla bağlantısı iki dönemde ele alınmıştır. Birincisi, Heseiodos mitolojisiyle bağlantılı olan Milet felsefesi, ikincisi de Orfik mitoloji ile bağlantılı olan Pitagoras sonrası Grek felsefesidir. Birinci dönemde dini yapı, felsefenin ortaya çıkmasının Grek tarihi açısından en uygun dönemini oluşturur. İkinci dönem de dindeki reform talepleri ile felsefi eğilimin denk düşmesi sonucunda dinin felsefeyi içerik olarak zenginleştirdiği dönem olarak değerlendirilebilir. Grek düşünce dünyası felsefenin ortaya çıkışından önce din ve mitolojiyle temsil edilir. Felsefenin ortaya çıkmasıyla beraber bu alanlar varlıklarını bağımsız alanlar olarak sürdürürken felsefeyi de etkilemekten geri kalmazlar. Ancak Grek düşüncesinde felsefe, dinden etki almış ve dini etkilemiştir ama ortaçağ felsefesinde olduğu gibi teolojinin hizmetçi kızı olmamıştır. Bu, felsefenin din ve mitolojiye dönüşmemesinin, dinin ifade aracı olmamasının bir sonucudur. Bu sonuç sadece dinden değil felsefeden de kaynaklanır. Çünkü felsefe hiçbir zaman dini ortadan kaldırmayı, onun yerine geçmeyi amaçlamamıştır. Felsefe, dinin yerine geçmek amacıyla olmayan, din ve mitolojiden farklı bir düşünme ve ifade tarzı olarak kendisini ortaya koyar. Çünkü felsefe ne din ne de mitolojidir. Felsefe, araştırmak istediği her konu üzerine sistemli ve dizgesel çalışan insan aklının ürünüdür. Bunun sonucunda da Grek düşünce dünyasında felsefe, din ve mitoloji ilişkisi, birbirleriyle çatışmayan, birbirini sonlandırmayı amaçlamayan yer yer birlikte ve içiçe çalışan bir içerik kazanır. Bu içerik, felsefenin Grek düşünce dünyasında ortaya çıkışının neden ve koşullarını da açıklar. Grek felsefesinin ortaya çıkış ve gelişim döneminde dini yapı, yeni düşünme tarzının ortaya çıkmasını engellemez hatta besler. Bu nedenle de Grek düşünce dünyasının eski ve yerleşmiş yapısı, felsefenin ortaya çıkış ve gelişimi için uygun bir ortam hazırlar.

KAYNAKÇA

- ARİSTOTELES, (1985) *Metafizik Cilt I(A-Z)*, çev. Ahmet Arslan, 1.Baskı, Bornova-İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- ARSLAN, Ahmet (1995) *İlkçağ Felsefe Tarihi I*,1.Baskı, Bornova – İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- BURNET, John (1968) *Grek Philosophy: Thales to Plato*,14th Ed., St Martins Press, Newyork.
- CORNFORD, F.D. (1957) *From Religion to philosophy: A Study in the origins of Western Speculation*,1st Ed., Newyork: Harper Torchbooks Publishers.
- ELİADE, Mircea (1993) *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, 1.Baskı, İstanbul: Simavi yayınları.
- FİNKELBERG, Aryeh (1989) “The Milesian Monistic Doctrine and the Development of Presocratic Thought”, *Hermes*, Vol. 117, No. 3 pp. 257-270.
- GRANGER, Ernest (1973) *Mitoloji*, çev. Nurullah Ataç, İstanbul: Cem Yayınları.
- HESİODOS, (1977) *Hesiodos eseri ve kaynakları*, çev. Sabahattin Eyüboğlu-Azra Erhat, 1.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- HOMEROS, (1999) *İlyada*, çev. Azra Erhat-A.Kadir, 11. Baskı, İstanbul: Can Yayınları.

KRANZ, Walter (1983) *Antik Felsefe*, çev. Suad Y. Baydur, 1.Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınları.

JONES, Hugh Lloyd (2001) "Ancient Greek Religion", *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 145, No. 4 pp. 456 -464.

NECATİGİL, Behcet (1988) *Mitologya*, 4. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

NIETZSCHE, Fredrich (1985) *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, çev. Nusret Hızır, 1. Baskı, İstanbul: B/F/S Yayınları.

PETERS, F.E. (1967) *Greek Philosophical Terms A Historical Lexcion*, Newyork: Newyork Üniversty Press.

RİESER, Max (1960) "The Noetic Models of Mythology and Metaphysics" *Journal of the History of Ideas*, Vol. 21, No. 2 pp. 300-308.

THOMSON, George (1988) *İlk Filozoflar*, çev. Mehmet H. Doğan, 1. Baskı, İstanbul: Payel Yayınevi.

THOMSON, George (1990) *Aiskhylos ve Atina*, çev. Mehmet, H. Doğan, 1. Baskı, İstanbul: 1990 Payel Yayınevi.